

katedralnej i seminarium duchownego, a ponadto kilku zakonów i zgromadzeń zakonnych. Okazuje się, że tradycyjne określenie Włocławka jako „czerwonego miasta” nie we wszystkich aspektach zgadza się z rzeczywistością.

W siódmym tomie *Słownika* należy też zauważyć cztery biogramy funkcjonariuszy cechowych reprezentujących różne zawody; zostały one opracowane zapewne w dużej mierze z inspiracji Ryszarda Sobczaka, entuzjastycznego tropiciela dziejów rzemiosła włocławskiego. Oby było to dobrą zapowiedzią dalszych biogramów osób z tej grupy społecznej.

I wreszcie propozycja na przyszłość. Może byłoby dobrze zamieścić w ostatnim tomie *Słownika* wykazy osób pełniących funkcje publiczne, świeckie czy kościelne, a więc: burmistrzów, prezydentów miasta, członków rady miejskiej, komendantów policji, dyrektorów szkół, rektorów Wyższego Seminarium Duchownego, biskupów, proboszczów itp. Uniknęłoby się wówczas ujmowania w osobnym haśle osób, o których wiadomo niewiele więcej poza tym, że taką funkcję pełnili. Dla użytkowników *Słownika* takie wykazy mogłyby się okazać przydatne.

Redakcja kieruje „apel do Czytelników o zgłaszanie do Biura Włocławskiego Towarzystwa Naukowego nazwisk osób, które powinny znaleźć się w już przygotowywanym ósmym tomie, który zamierzamy wydać w 2019 roku, w 40-lecie utworzenia Włocławskiego Towarzystwa Naukowego”. Należy mieć nadzieję, że nie będzie to ostatni tom tego *Słownika* i następne tomy tego wartościowego i bardzo przydatnego wydawnictwa będą ukazywały się bez przeszkód i systematycznie, w miarę gromadzenia potrzebnych opracowań.

Osób związanych z Włocławkiem czekających na swoje miejsce w *Słowniku* jest jeszcze sporo. Jeżeli chodzi o środowisko kościelne Włocławka, to można zaanonsować, że nie ma jeszcze swoich biogramów w *Słowniku* 13 biskupów ordynariuszy, większość biskupów sufraganów, a także członków kapituły katedralnej, około 50 innych kapłanów (z tych zapewne nie wszyscy kwalifikują się do *Słownika*); do tego należy doliczyć pewną liczbę członków zakonów i zgromadzeń zakonnych, a także osób świeckich związanych z instytucjami kościelnymi (w tym ostatnim przypadku dużą trudnością jest dotarcie do podstawowych danych biograficznych).

K. R.

Witold Kujawski, *Parafie diecezji włocławskiej. Okres kujawsko-kaliski 1818–1925, Włocławek : Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego 2018, 1314 s.*

Diecezja włocławska to jedna ze starszych diecezji na ziemiach polskich. Choć istnieją różne teorie dotyczące czasu jej powstania, to najbardziej prawdopodobna wydaje się ta, która określa jej powstanie jako skutek upadku diecezji kruszwickiej. Wyróżniamy więc kilka etapów jej istnienia, określając je od używanego wtedy nazewnictwa. Są to więc okresy: kujawsko-pomorski (od powsta-

nia do 1818 r.), kujawsko-kaliski (1818–1925) i włocławski (od 1925 r.). Taka periodyzacja istnienia diecezji występuje również w pracach dwóch najbardziej znanych historyków diecezji włocławskiej – ks. prof. Stanisława Librowskiego i ks. dr. hab. Witolda Kujawskiego – autora omawianej pracy.

Kilka słów o autorze. Ks. Witold Kujawski to kapłan diecezji włocławskiej, dr hab. nauk humanistycznych w zakresie historii Kościoła w Polsce, emerytowany prof. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, były wykładowca na Uniwersytecie Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Warszawie i w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku oraz dyrektor Archiwum Diecezjalnego we Włocławku (1983–2013).

Efektom jego pracy badawczej były wydane już wcześniej opracowania, a dla naszych potrzeb przypomnijmy te najważniejsze: *Diecezja kujawsko-kaliska* (Włocławek 2011), *Parafie diecezji włocławskiej. Archidiakonaty: kruszwicki i włocławski* (Włocławek 2014), *Parafie diecezji włocławskiej. Archidiakoniat pomorski* (Włocławek 2015). Jak z powyższego widać, recenzowana praca jest kontynuacją prac wcześniejszych i jednocześnie opisem parafii diecezji w kolejnym etapie jej funkcjonowania. Ta obszerna publikacja kosztowała autora około trzech lat żmudnej pracy.

Pierwotny Kościół organizował się w gminy chrześcijańskie, z czasem nazywane parafiami. Od początku były one podstawowymi jednostkami organizacyjnymi, a jednocześnie podstawowymi miejscami posługi duszpasterskiej. W nich głoszone słowo Boże i sprawowano posługę sakramentalną, a jednocześnie wierni w ramach tej wspólnoty uczyli się na co dzień być uczniami Chrystusa. Z tego też powodu pochyłają się nad nimi historycy Kościoła, wśród nich również i autor omawianej pracy. Oczywiście parafie, jako podstawowe jednostki administracji kościelnej, były pogrupowane w jednostki większe, w interesującym nas okresie: dekanaty i oficjałaty. Taki też podział jest widoczny w przedstawianej pracy. Autor przy omawianiu parafii za podstawę przyjął podział administracyjny diecezji kujawsko-kaliskiej dokonany po roku 1864, a wykazany po raz pierwszy w schematyzmie z roku 1869. Parafie powstałe później umieszczono obok parafii matki.

Praca ks. dr. hab. Witolda Kujawskiego *Parafie diecezji włocławskiej. Okres kujawsko-kaliski 1818–1925* omawia najpierw parafie oficjałatu generalnego włocławskiego w dwóch jego dekanatach: włocławskim (Włocławek – parafia św. Jana Chrzciciela, Włocławek – parafia św. Stanisława, Białotarsk, Boniewo, Brześć [Kujawski], Chocień, Chodecz, Dąbie [Kujawskie], Duninów, Grabkowo, Kłobia, Kłóbka, Kłótno, Kowal, Kruszyn, Lubień [Kujawski], Lubomin, Lubraniec, Przedecz, Śmiłowice, Wieniec, Wistka Szlachecka, Zgłowiączka) i nieszawskim (Nieszawa, Bądkowo, Broniewo, Bronisław, Broniszewo, Byczyna, Bytoń, Koneck, Kościelna Wieś [Kujawska], Krzywosądz, Lubanie, Łowiczek, Mąkoszyn, Orle, Osiecin, Ostrowąs, Piotrków [Kujawski], Połajewo, Raciążek, Ciechocinek, Radziejów, Sadlno, Sędzin, Siniarzewo, Służewo, Aleksandrów [Kujawski], Straszewo, Zakrzewo, Świerczyn, Witowo, Zbrachlin).

Następnie przedstawia parafie oficjałatu generalnego kaliskiego w siedmiu jego dekanatach: kaliskim (Kalisz – parafia Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, Kalisz – parafia św. Mikołaja, Blizanów, Błaszki, Borków, Brudzew [Kaliski], Chełmce, Chlewo, Chocz, Dembe [Dębe], Dobrzec, Kalisz – parafia św. Gotarda, Dzierżbin, Giżyce, Godziesze, Brzeziny, Goliszew, Góra, Iwanowice, Kalinowa, Kokanin, Kościelec [Kaliski], Kościelna Wieś [Kaliska], Kosmów, Koźminek, Opatówek, Pamięcin, Piątek, Przespolew, Rajsko, Rychnów, Staw, Stawiszyn, Tłokinia, Tykadłów, Zbiersk); kolskim (Koło, Białków, Błenna, Brdów, Brudzew [Kolski], Galew, Dęby Szlacheckie, Dobrów, Izbica [Kujawska], Janiszew, Kościelec [Kolski], Lubotyń, Lubstów, Lubstówek, Racięcice, Mąkolno, Babiak, Modzerowo, Osiek Wielki, Sompolno, Wąsosze, Wrząca Wielka); konińskim (Konin, Golina, Gosławice, Grabienice, Grochowy, Grzymiszew, Kawnice, Kramsk, Krzymów, Kuchary [Kościelne], Licheń Stary, Lisiec [Wielki], Morzysław, Myślibórz, Ostrowąż, Russocice, Rychwał, Rzgów, Sławsk, Stare Miasto, Ślesin, Tuliszków, Wyszyna); sieradzkim (Sieradz, Brzeźnio, Burzenin, Charłupia Mała, Charłupia Wielka, Chojne, Dąbrowa [Wielka], Drużbin, Godynice, Gruszczycy, Kamionacz, Kliczków [Mały], Klonowa, Korczew, Małyń, Męka, Rossoszyca, Stolec, Szadek, Uników, Wąglczew, Wierzchy, Wojków, Wróblew, Zadzim, Zygry, Zduńska Wola, Złoczew); słupeckim (Słupca, Budziszew Kościelny, Ciężęń, Cienin [Kościelny], Dobroszów, Giewartów, Grodziec, Kazimierz Biskupi, Kleczew, Kowalewo, Królików, Łądek, Łądek n. Wartą, Młodojowo, Koszuty Małe, Ostrowite [Słupeckie], Pyzdry, Skulsk, Samarzewo, Szymanowice, Trąbczyn, Wilczyn, Zagórów, Złotków); tureckim (Turek, Bałdrzychów, Boleszczyn, Brodnia, Chwalborzyce, Dobra, Głuchów, Goszczanów, Grodzisko, Jeziorsko, Kowale Pańskie, Lisków, Strzałków, Malanów, Miłkowice, Niemysłów, Niewiesz, Pęczniew, Psary, Skęczniew, Spicimierz, Świnice [Warckie], Tokary, Tubądzin, Uniejów, Warta, Wartkowice, Wielenin, Wilamów) i wieluńskim (Wieluń, Biała [k. Wielunia], Bolesławiec, Chotów, Cieszęcin, Ostrówek, Węglewice, Czarnożyły, Czastary, Działoszyn, Dietrzykowice, Radostów, Komorniki, Konopnica, Kraszewice, Krzyworzeka, Kadłub, Lututów, Łyskornia, Mieszyn, Chróscin, Mierzyce, Mokrsko, Naramice, Osjaków, Ożarów, Wierzbie, Przedmość, Pątnów, Dietrzyzniki, Praszka, Raczyn, Ruda, Rudlice, Rudniki, Siemkowice, Skomlin, Sokolniki, Ochędzyn, Walichnowy, Wierzchlas, Wieruszów, Wójcin, Żdźary, Żytniów).

W oficjałacie pomocniczym piotrkowskim w dekanatach: piotrkowskim (Piotrków [Trybunalski], Bęczkowice, Bogdanów, Chabielice, Czarnocin, Drużbice, Gomulin, Gorzkowice, Grochocice, Bełchatów, Grzymalina Wola, Kamieńsk, Kaszewice, Kociszew, Krzepczów, Kurowice, Łobudzice, Mierzyn, Lubień, Milejów, Moszczenica, Parzno, Ręczno, Rozprza, Rzgów, Srocko, Suchcice, Sulejów, Tuszyn, Witów, Wolbórz); częstochowskim (Częstochowa – parafia św. Zygmunta, Częstochowa – parafia św. Barbary, Częstochowa – parafia Świętej Rodziny, Częstochowa – parafia św. Rocha, Częstochowa – parafia św. Józefa, Częstochowa – klasztor na Jasnej Górze, Biała [Górna], Danków, Zajączki,

Kamienica Polska, Starcza, Kłobuck, Kalej, Złochowice, Konopiska, Blachownia, Krzepice, Miedźno, Ostrowy, Mstów, Mykanów, Cykarzew, Parzymiechy, Jaworzno, Poczesna, Przyrów, Przystajnia, Rędziny, Starokrzepice, Truskolasy, Bór Zapilski, Panki, Wąsosz, Wilkowiecko, Żuraw); łaski (Łask, Borszewice, Wrzeszczewice, Brzyków, Buczek, Dłutów, Dobroń, Górka Pabianicka, Grabno, Kwiatkowice, Lutomiersk, Marzenin, Mikołajewice, Pabianice – parafia św. Mateusza, Pabianice – parafia Matki Bożej Różańcowej, Retkinia, Ruda Pabianicka, Restarzew, Rusiec, Sędziejowice, Strońsko, Szczerców, Widawa, Wola Wiązowa, Wygieźłów) i noworadomskim (Radomsko, Bąkowa Góra, Borowno, Borzykowa, Brzeźnica Nowa, Chełmo, Cielętniki, Dąbrowa Zielona, Dmenin, Dobryszycy, Dworszowice Kościelne, Gidle, Jedlno, Kłomnice, Garnek, Zawada, Kobiełe Wielkie, Kodrąb, Koniecpol, Kruszyna, Lgota Wielka, Makowiska, Maluszyn, Niedośpielin, Pajęczno, Pławno, Rzaśnia, Kiełczygłów, Rzejowice, Sulmierzyce, Kleszczów, Wielgomłyny, Wiewiec, Żytno).

W swojej pracy autor do omówionych parafii diecezji włocławskiej z jej okresu kujawsko-kaliskiego dołączył *Addendę*, w której omówił parafie włączone do diecezji włocławskiej w roku 1925. Należą do nich parafie w dekanatach: kłodawskim (Kłodawa, Bierzwienna, Borysławice, Chełmno, Dąbie [nad Nerem], Grzegorzew, Pieczew, Umień); lipnowskim (Lipno, Bobrowniki, Chełmica Wielka, Grochowalsk, Karnkowo, Kikół, Ostrowite [Lipnowskie], Sumin, Szpetal Górny, Wielgie, Wola-Trutowo, Zaduszniki) i mazowieckim (Mazowsze, Ciechocin, Czernikowo, Dobrzejewice, Działyń, Łążyn, Nowogród, Osiek nad Wisłą).

Praca została przez autora poprzedzona *Wykazem skrótów* oraz *Wprowadzeniem*, a dopełniona *Zakończeniem*, wykazem *Źródła i opracowania*, tabelarycznym zestawieniem ukazującym *Stan diecezji kujawsko-kaliskiej w 1925 r.*, a dla ułatwienia w korzystaniu z pracy umieszczono *Indeks osób* oraz *Indeks miejscowości*.

Warto zauważyć, że praca powstała w oparciu przede wszystkim o źródła archiwalne znajdujące się w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku, wśród których znajdują się dokumenty samoistne, akta wizytacyjne: arcybiskupów gnieźnieńskich, biskupów kujawsko-pomorskich, kujawsko-kaliskich; akta parafii, akta Kurii Diecezji Włocławskiej, akta personalne, zakonne i inne; a także Archiwum Diecezjalnym w Płocku, wśród których wykorzystano akta dekanalne z lat 1597–1825. Wykorzystano również źródła drukowane, wśród których znalazł się *Liber beneficiorum* archidiecezji gnieźnieńskiej, diecezji krakowskiej; kodeksy dyplomatyczne: Polski, Wielkopolski; dokumenty drukowane w „Kronice Diecezji Włocławskiej”, a także schematyzmy: gnieźnieńskie, kujawsko-kaliskie, łódzkie, płockie, warszawskie, włocławskie. Wśród opracowań wykazano przede wszystkim opisy parafialne autorstwa ks. Sanisława Chodyńskiego, zamieszczone w schematyzmach diecezji kujawsko-kaliskiej z lat: 1873, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1890 i 1891; a także szereg innych.

Podsumowując przedstawienie tej pracy, warto zauważyć, że jest to dzieło oczekiwane przez wielu współcześnie pracujących zarówno nad dziejami swo-

ich małych ojczyzn, jak też tych wszystkich, którzy podejmują prace naukowe z dziejów diecezji: częstochowskiej, gnieźnieńskiej, kaliskiej, łódzkiej, płockiej, warszawskiej, wrocławskiej.

Warto również zauważyć, że ks. dr hab. Witold Kujawski, będący członkiem Teologicznego Towarzystwa Naukowego we Wrocławku, swoją pracą upamiętnił 90. rocznicę powstania Towarzystwa Teologicznego we Wrocławku, wpisując się w ten sposób w uroczyste obchody związane z rocznicą jego powstania, w ramach których odbyła się uroczysta sesja naukowa, którą uświetnił swoją obecnością biskup wrocławski Wiesław Alojzy Mering i Zarząd Polskiego Towarzystwa Teologicznego.

ks. Henryk Witczak

Monografia parafii św. Bartłomieja w Czernikowie, wczoraj – dziś – jutro, red. P. Siołkowski, Czernikowo 2018, 296 s.

Dzieje każdej wspólnoty lokalnej stanowią bardzo ciekawe zjawisko historyczne, kulturowe, społeczne, patriotyczne i religijne, pozwalające rozświetlić oraz zrozumieć związki wytworzone wśród miejscowej ludności, jej życie i działalność, a także pewne tradycje i zwyczaje. Dlatego każde badania historyczne o charakterze regionalnym mają ogromne znaczenie dla przybliżenia dziejów „małej ojczyzny”, poszanowania i zrozumienia jej historii, a przede wszystkim dają możliwość ukazania tego, co się wydarzyło w tej społeczności, jakie były motywy jej postępowania, jakie panowały w niej zwyczaje, jacy ludzie mieli wpływ na jej kształtowanie i funkcjonowanie. Pozwala to poznać i uszanować dawne czasy i zrozumieć przodków, ich życie, działalność, zasady oraz wartości, jakimi się kierowali.

W powyższe myśli wpisuje się monografia parafii św. Bartłomieja w Czernikowie, której redaktorem jest obecny jej proboszcz, ks. dr Piotr Siołkowski. Jest to drugie, rozszerzone i poprawione, jej wydanie. Poprzednie ukazało się w 2014 r. Jak pisze we *Wprowadzeniu* ks. Siołkowski, „monografia parafii św. Bartłomieja Apostoła w Czernikowie jest zarysem historii i teraźniejszości tej miejscowości” oraz ma „charakter popularnonaukowy z naciskiem przewodnikowym i opisowym” (s. 7).

Prezentowana publikacja składa się ze *Słowa wstępnego Biskupa Wrocławskiego Wiesława Meringa* (s. 5–6), *Wprowadzenia* autorstwa ks. Piotra Siołkowskiego (s. 7–8), trzech rozdziałów opisujących gminę, parafię i kościół w Czernikowie (s. 9–184), *Zakończenia* (s. 185–186), *Bibliografii* (s. 187–188) oraz dwóch dodatków źródłowych: *Wykazu proboszczów i wikariuszy* (s. 189–192) i *Wykazu osób ochrzczonych w latach 1946–2017* (s. 193–294), a także *Spisu treści* (s. 295–296).

W *Słowie wstępnym* biskup Wiesław Mering składa podziękowanie redaktorowi i wójtowi gminy Czernikowo za współpracę, której efektem jest ta monografia, oraz wyraża nadzieję, że publikacja doczeka się licznych czytelników, szerząc znajomość ich miejsca narodzin, chrztu i zamieszkania, jak też ucząc „pięknej dumy i szacunku do «Małej Ojczyzny»” (s. 6). Z kolei redaktor monografii,